

Особливості розвитку та виховання розумово відсталої дитини в сім'ї

Verzhikhovska O.M. Features of the development and education of mentally retarded children in the family / O.M. Verzhikhovska // Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 33. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2016. – P. 69–78.

О.М. Вержиховська. Особливості розвитку та виховання розумово відсталої дитини в сім'ї. У статті проаналізовано теоретико-експериментальні основи психофізичного розвитку та виховання розумово відсталих дітей в сім'ї, зокрема звертається увага на характеристику, сутність, аналіз і змістовність питання щодо сімейного виховання цієї категорії дітей. Автором чітко визначено та описано загальні дидактичні принципи і методи виховання дітей з типовим розвитком у сім'ї, які покладаються в основу сімейного виховання дітей з розумовою відсталістю. Зазначено, що психофізичний розвиток розумово відсталих дітей іде за аналогічними законами, які характерні для нормально розвинених дітей, але він є своєрідним, на що вказує клініка, етіологія та патогенез цього порушення, а саме наявність у розумово відсталих дітей дифузних порушень в корі головного мозку призводить до відхилень у їх пізнавальній діяльності та активності, а надалі до порушень у розвитку вищих психічних функцій, емоційно-вольової та особистісної сфер, що необхідно враховувати батькам у процесі їх виховання. Встановлено, що вивчення даної проблеми потребує аналізу: клінічних та психофізіологічних особливостей розвитку розумово відсталих дітей, їх урахування батьками у процесі сімейного виховання; особливостей фізичного, інтелектуального, морального, національного виховання цієї категорії дітей у сім'ї; їх мовленнєвого розвитку; адаптаційних та соціальних проблем, які виникають у процесі розвитку та виховання; особливостей роботи сім'ї щодо розвитку та формування провідних видів діяльності у розумово відсталих дітей; взаємодії школи та сім'ї у вихованні цієї категорії дітей та підготовки корекційних педагогів до роботи з їх батьками; специфіки використання інноваційних технологій корекційного навчання та виховання при роботі з розумово відсталими дітьми.

Ключові слова: розвиток розумово відсталих дітей, етіологія та патогенез розумової відсталості, типовий розвиток, сімейне виховання розумово відсталих дітей, параметри сімейного виховання, умови сімейного виховання.

Е.Н. Вержиховская. Особенности развития и воспитания умственно отсталого ребёнка в семье. В статье проанализированы теоретико-экспериментальные основы психофизического развития и воспитания умственно отсталых детей в семье. В частности, обращается внимание на характеристику, сущность, анализ и содержательность вопроса семейного воспитания этой категории детей. Чётко определены и описаны общие дидактические принципы и методы воспитания детей с типичным развитием в семье, которые полагаются в основу семейного воспитания детей с умственной отсталостью. Обращено внимание на то, что психофизическое развитие умственно отсталых детей идёт по аналогичным законам, которые характерны для нормально развитых детей, но оно является своеобразным, на что указывает клиника, этиология и патогенез этого нарушения, а именно наличие у умственно отсталых детей диффузных нарушений в коре головного мозга приводит к отклонениям в их познавательной деятельности и активности, а в дальнейшем к нарушениям в развитии высших психических функций, эмоционально-волевой и личностной сфер, что необходимо учитывать родителям в процессе их воспитания. Установлено, что изучение данной проблемы требует анализа: клинических и психофизиологических особенностей развития умственно отсталых детей, их учета родителями в процессе семейного воспитания; особенностей физического, интеллектуального, нравственного, национального воспитания этой категории детей в семье; их речевого развития; адаптационных и социальных проблем, которые возникают в процессе развития и воспитания; особенностей работы семьи по развитию и формированию ведущих видов деятельности у умственно отсталых детей; взаимодействия школы и семьи в воспитании этой категории детей и подготовки коррекционных педагогов к работе с их родителями; специфики использования инновационных технологий коррекционного обучения и воспитания при работе с умственно отсталыми детьми.

Ключевые слова: развитие умственно отсталых детей, этиология и патогенез умственной отсталости, типичное развитие, семейное воспитание умственно отсталых детей, параметры семейного воспитания, условия семейного воспитания.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення суспільства першочерговим постає проблема формування громадянина нашої держави. Сімейне виховання виступає стрижневою основою розвитку громадянськості як особистісно-моральної характеристики людини. Зазначимо на тому, що виховання дитини у сім'ї є провідною ланкою її всебічного розвитку. Батьки зобов'язані дбати про психофізичний, пізнавальний та емоційно-вольовий розвиток дитини. У зв'язку із цим, держава надає батькам і особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків, захищає, незалежно від статусу, права кожної

сім'ї. У Законі України про освіту(стаття 59,60) чітко висвітлено положення про відповідальність за розвиток та виховання дитини в сім'ї, а також описано права та обов'язки батьків щодо цього процесу.

Аналіз останніх досліджень. Достатньо актуальним і своєрідним виступає питання щодо особливостей виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку у мікросоціумі ,про що свідчать не лише наявність, як зазначає Л.С.Виготський, первинних психофізіологічних порушень у цієї категорії дітей, але й прояви вторинних відхилень і затримок у розвитку психічних функцій,пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери та особистості дитини.

Важливим, на наш погляд, є те, що психофізичний розвиток розумово відсталих дітей іде за аналогічними законами, які характерні для дітей з типовим розвитком, але він – своєрідний, на що вказує клініка, етіологія та патогенез цього порушення. Наявність у розумово відсталих дітей дифузних порушень в корі головного мозку призводить до відхилень у їх пізнавальній діяльності та активності, а надалі до порушень у розвитку вищих психічних функцій, емоційно-вольової та особистісної сфер.

У теорії та практиці корекційного виховання є низка досліджень вчених (В.М.Синьов, О.П.Хохліна, А.І. Максаков, А.Р. Маллер, В.В. Воронкова, І.Г. Єрмоєнко, С.Д. Забрамна та інші), які звертали увагу на склад сімей, особливості та напрямки виховання розумово відсталих дітей в сім'ї.

Сучасні корекційні педагоги розглядають цю проблему в різних аспектах, зокрема: клінічні особливості розумово відсталих дітей, їх врахування батьками у процесі сімейного виховання (А.Г. Москвіна, А.О. Сагдулаєв); психологічні особливості розвитку розумово відсталих дітей, їх врахування у процесі сімейного виховання (С.Д. Забрамна, С.Я. Рубінштейн, В.М. Синьов, М.П. Матвеева, О.П. Хохліна та ін.); особливості фізичного, інтелектуального, морального, національного виховання розумово відсталих дітей у сім'ї (Е.М. Мастюкова, А.Г. Москвіна, Н.В. Кузьміна-Сиром'ятнікова); розвиток мовлення розумово відсталих дітей у сім'ї (А.Р. Максакова); – адаптаційні та соціальні проблеми, які виникають у розумово відсталих дітей у сім'ї (М.І. Нікітіна, Т.Н. Пенін, П.І. Новіков, Д. Плок, А.М. Щербаківа); підготовка розумово відсталих дітей до навчання у школі (В.Б. Данилюк, В.Я. Титаренко); взаємодія школи та сім'ї у вихованні розумово відсталих дітей (В.В. Воронкова, Г.М. Дульнев, І.Г. Єрмоєнко, І.І. Говор, А.І. Раку); підготовка вчителів-

дефектологів до роботи з батьками розумово відсталих дітей (С.П. Миронова); індивідуальна взаємодія корекційного педагога з сім'єю, у якій виховується розумово відстала дитина (А.Р. Маллер, М.І. Нікітіна, Г.Г. Пенін, Т.П. Пороцька, А.Н. Смірнова); використання інноваційних технологій корекційного навчання та виховання при роботі з розумово відсталими дітьми за кордоном (Н.С. Форман, Н.М. Семаго, Н.Я.Семаго).

Вищеперераховані дослідження є різнобічними і потребують більш глибокого опрацювання та системного аналізу, що вказує на актуальність цієї проблеми.

Мета статті полягає у виявленні та аналізі особливостей психофізичного розвитку та виховання розумово відсталих дітей в сім'ї, з'ясування їх типових особливостей щодо даного процесу.

Виклад основного матеріалу. Поява у сім'ї розумово відсталої дитини суттєво впливає на весь устрій її життя, веде до його перебудови і покладає на батьків нові, додаткові обов'язки. Від того, наскільки послідовно і правильно вони виконуються, залежить практичне розв'язання проблеми ранньої корекції недоліків психофізичного розвитку дитини, а також попередження виникнення багатьох вторинних психофізіологічних відхилень від нормального розвитку.

Характеристика можливості та своєрідності виховання розумово відсталої дитини в мікросоціумі потребує, перш за все, звернути увагу на стосунки між батьками в сім'ї. Хвилювання батьків, які пов'язані з народженням хворої дитини, є предметом вивчення багатьох дослідників. Даний період вважають найбільш важким, тому що змінюються взаємини між подружжям, весь устрій сімейного життя. Найчастіше розпадаються сім'ї, де у жінок постійно низький емоційний фон настрою: вони неспокійні, стурбовані, збентежені, дратівливі, весь сімейний устрій підпорядкований проблемам хворої дитини, а потреби інших членів сім'ї не враховуються. Відомо, що початок таких стосунків залежить від сімейної ситуації, яка склалась до народження хворої дитини. Якщо відносини батьків були позитивними, то прогноз значно кращий. Деякі подружні пари вважають, що народження хворої дитини навіть закріпило сімейні узи. Але буває і навпаки. В тих випадках, коли взаємини подружжя і раніше були поганими, народження хворої дитини є лише приводом для розлучення. При цьому, як правило, виникають додаткові психічні травми, які пов'язані з взаємними обвинуваченнями і зневагою один до одного (часто на очах хворої дитини). Спочатку батьки маленьких дітей хвилюються за те, чи зможе їх дитина

навчатись в загальносвітній школі, але коли розумово відсталі діти стають дорослими, батьки починають розуміти перевагу спеціального корекційного навчання.

Молодим батькам потрібно знати, що сім'я, яка має аномальну дитину переживає цілу серію криз, які обумовлені як суб'єктивними, так і об'єктивними причинами. При цьому сім'ї, які мають кращу соціальну і психологічну підтримку, долають ці кризи легше. При тяжких відхиленнях в розвитку дитини батьків хвилює період вікової зрілості. Це пов'язано з іншою переоцінкою цінностей і песимістичними прогнозами на майбутнє. Батьки обговорюють перспективи соціальної адаптації інваліда, міркують про те, хто буде його доглядати після їх смерті. Батькам потрібно враховувати, що психологічні обставини у сім'ї можуть погіршуватись, коли на базі основного дефекту у дитини з'являються епізодичні і спостерігаються різноманітні психічні порушення, які ускладнюють розвиток дитини.

Частота цих ускладнень серед розумово відсталих дітей (50 % і вище). Потрібно звернути увагу на ці розлади як батькам, так і спеціалістам. Особливо характерними є різні стани декомпенсації в період статевого дозрівання. Це проявляється в підвищеній психомоторній роздратованості, агресивній поведінці. Виховання розумово відсталих дітей у сім'ї залежить від складу сім'ї, від побуту. В сім'ї розумово відсталі діти отримують розумове, моральне, фізичне, трудове, екологічне виховання. Розумова відсталість ускладнює навчання і виховання дітей, робить особливо складним процес формування її особистості. Коли дитина знаходиться в спеціалізованих закладах (спеціальні дитячі будинки, садки, школи), то з ними проводиться необхідна педагогічна робота, яка спрямована на розвиток її особистості. Розробляється система занять щодо підготовки розумово відсталі дитини до шкільного навчання. Але, якщо існує сім'я, то батьки відповідають за дитину, її дошкільне і шкільне навчання. Важливо, щоб допомога з боку батьків була розумною і мала корекційну спрямованість. Повинна бути єдність у використанні засобів виховного впливу.

Виховання розумово відсталі дитини в сім'ї має відповідати наступним параметрам: визначення оптимальних ставлень до дитини, батьків та інших членів сім'ї; регулювання процесу формування взаємин дитини з іншими членами сім'ї та іншими людьми; спеціальна організація життя, поведінки, пізнавальної і трудової діяльності дитини; організація систематичного навчання дітей, спрямованого на корекцію виявленого недо-

ліку; допомога батьків дитячому садку, школі щодо успішного розв'язання поставлених задач.

Життя показує, що існують крайнощі у ставленні батьків до розумово відсталого дитини. В одних сім'ях на дитину дивляться як на хвору і немічну, нещасну. Смуток, журба, страждання, безвихідність панують в домі. Усе життя сім'я підкорена цій дитині, за неї все роблять. І вона звикає до повної бездіяльності. В результаті росте безпомічна і розбещена істота, інвалід. У дошкільному віці вона не володіє елементарними навичками самообслуговування, не має почуття відповідальності і не розуміє необхідності працювати разом з іншими дітьми. Неправильне сімейне виховання призводить до безініціативності, до відсутності необхідних вмінь і навичок у дитини, до невпевненості у своїх силах.

В інших сім'ях можливості дітей неправомірно переоцінюють, до них пред'являють вимоги без урахування їх психофізичного стану. Перевтома, особливо інтелектуальна, веде до зниження працездатності, поведінки, до появи небажаних якостей характеру. Сформована батьками підвищена самооцінка призводить до того, що дитина береться за справу, яку виконати не може. Через це вона нервує, проявляє агресію, втрачає віру в свої сили.

Деякі батьки не приділяють потрібної уваги дитині, вона стає самотньою. Це призводить до загострення дефекту, виникнення другорядних відхилень. Тому проводиться різноманітна роз'яснювальна робота з батьками розумово відсталого дитини.

Серед основних умов правильного сімейного виховання розумово відсталого дітей виділимо наступні:

1. Попередження розумової відсталості. Вірогідність появи розумово відсталого дитини в кожній сім'ї невелика, але ж вона існує. Це вказує на необхідність застосування додаткових засобів, які можуть попередити появу аномалій, особливо якщо для цього є підстави. Попередити аномальний розвиток дитини – означає не лише вказати причини його виникнення, але й усунути усі негативні фактори, які його породжують. Багато з них відомі і виявлені в процесі спостереження. Це, перш за все, різноманітні порушення нормального способу життя: алкоголізм, статеве розбещення, захворювання жінок під час вагітності. Дослідження багатьох лікарів підтверджують те, що розумова відсталість найчастіше пов'язана з порушеннями внутрішньочеревного розвитку дитини, особливо в перший триместр. Патологічний вплив на дитину роблять різноманітні епідемічні захворювання, фізичне і

нервове перевантаження, вживання навіть в малих дозах наркотиків і ліків. Про вагітну жінку треба піклуватись, їй потрібно вести спокійний спосіб життя, правильно харчуватись, довгий час знаходитись на свіжому повітрі. Турбота щодо попередження аномалій у дитини не зменшується і після її народження в перші роки життя. Багато випадків порушення зорового, слухового і мовленнєвого аналізаторів, а також інтелекту припадає саме на ранній дитячий період, навіть якщо пологи були успішними. У цей період організм дитини і її нервова система знаходяться в стадії розвитку і становлення, вони слабо захищені від негативних впливів. В цих умовах захворювання може призвести до пошкодження головного мозку або будь-якого аналізатору. Тому дитина потребує створення нормальних умов розвитку, до яких належить санітарний стан приміщення, гігієна одягу, раціональна збалансована їжа, достатнє перебування на свіжому повітрі, сприятливий соціально-психологічний клімат в сім'ї, постійне медичне спостереження за ростом і розвитком дитини. Особливо важливо попередити будь-які психологічні травми і пов'язані з ними перенапруження нервової системи. Повинні бути виключені ситуації, які викликають гострі переживання, конфліктні ситуації, переляк. На дитину травмуюче впливають різноманітні сімейні сварки, пияцтво, бійки. Батьки, якщо вони зацікавлені в нормальному розвитку своєї дитини, повинні створювати для неї сприятливий мікроклімат.

2. Своєчасне виявлення у дитини розумової недостатності. Це потрібно для того, щоб у дитини не виникло ускладнень і так аномального розвитку. Засоби попередження аномалій стосуються не тільки первинних, але й вторинних відхилень, які ускладнюють головний дефект (теорія Виготського про первинні і вторинні відхилення). Попередження їх знаходиться в тісному взаємозв'язку зі своєчасним виявленням у розумово відсталой дитини. Чим раніше це зроблено, тим менше вторинних ускладнень буде у дитини, і тим більше зростає пластичність організму дитини, а це допомагає краще коригувати її недоліки. Встановити, що дитина розумово відстала можна лише при систематичному спостереженні батьків і лікарів. Об'єктом уваги повинні бути усі стани і реакції дитини на зовнішній подразник. Батьки повинні слідкувати за тим як дитина тримає голівку, як дивиться і куди спрямований її погляд, як слухає, протягує і піднімає руки, бере і утримує предмети, як реагує на появу матері. Якщо голівка дитини час від часу падає, а все тіло гнеться, не маючи опори, якщо дитина не має потягу до світла,

до яскравої іграшки і не цікавиться оточуючим, то це повинно насторожувати батьків. Якщо наприкінці першого, на початку другого року життя дитина не встає на ноги і не ходить, гуління не переходить в лепіт, затримується окостеніння черепа і спинного мозку, руки худі і немічні, живіт здутий, спостерігається слиновиділення і конвульсії, то це вже вказує на появу розумової відсталості.

Якщо з'явилася в сім'ї розумово відстала дитина, батьки повинні звернутись до спеціалістів і докласти всіх зусиль, щоб якомога більше дізнатись про природу дефекту дитини, про труднощі, які дитина відчуває на шляху розвитку.

3. Знання батьками природи наявного дефекту і особливостей розвитку розумово відсталої дитини. Для цього корекційний педагог повинен разом з батьками вивчати дитину, постійно консультувати батьків, надавати спеціальну літературу, щоб батьки могли систематично поповнювати свої знання щодо правильного розвитку дитини. Особливо важливо виявити, що саме призвело до виникнення відхилень у дитини, які засоби корекції потрібно застосовувати до неї.

4. Наявність відповідної популярної літератури з корекційної педагогіки, яку можна використовувати при роботі з батьками розумово відсталих дітей.

5. Систематичне спостереження за розвитком дитини (батьки, корекційний педагог, психолог, лікар). Повинна бути розроблена спеціальна програма виховання дитини в сім'ї. В деяких випадках потрібно навчити батьків доглядати за дитиною, побудувати взаємини між ними.

6. Організація спеціального виховання дитини. Індивідуальні програми виховання і ранньої корекційної роботи з дитиною. Складовою частиною системи виховання і корекції є створення сприятливих умов життя дитини. Найголовніше – це повна повага батьків, любов і взаємна відповідальність за виховання дітей, здоровий моральний клімат сім'ї та ін. Завдяки цьому виховання і корекція проходять успішно й ефективно.

7. Взаємозв'язок та взаємодіяльність сім'ї з корекційним педагогом, лікарями-спеціалістами, психологами. Виправлення недоліків автоматично не відбувається. Для цього потрібно спеціальне навчання і виховання дитини.

Висновки. Основними умовами ефективною корекції недоліків психофізичного розвитку розумово відсталої дитини в сім'ї є: попередження розумової відсталості; надання батькам необхідних дефектологічних знань щодо особливості розви-

тку, навчання і виховання дітей; взаємопов'язана діяльність медичних і педагогічних працівників, батьків у впровадженні корекційно-виховного впливу на дитину в сім'ї, а саме правильно організована навчально-виховна діяльність як у спеціальній школі, так і в сім'ї, дає можливість розумово відсталим дітям досягти відповідного рівня психологічної, практичної та соціальної підготовки, яка допомагає їм вільно адаптуватись до умов суспільства.

Перспективними напрямками дослідження цієї проблеми є, передусім, вивчення питання щодо організації та проведення ранньої психологічної та педагогічної корекційної допомоги сім'ям, що в подальшому уможливить ефективний та результативний вплив на психофізичний розвиток розумово відсталих дітей.

Список використаних джерел

1. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика / И.Г.Еременко. – К. : Освіта, 1985. – 304 с.
2. Дульнев Г. М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе / Г.М.Дульнев. – М. : Просвещение, 1981. – 176 с.
3. Синьов В. М. Психологія розумово відсталої дитини : підручник / В. М. Синьов, М. П. Матвеева, О. П. Хохліна. – К. : Знання, 2008. – 359 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Eremenko I. G. Oligofrenopedagogika / I.G.Eremenko. – K. : Osvita, 1985. – 304 s.
2. Dul'nev G. M. Uchebno-vospitatel'naja rabota vo vspomagatel'noj shkole / G.M.Dul'nev. – M. : Prosveshhenie, 1981. – 176 s.
3. Synov V. M. Psykholohiia rozumovo vidstaloj dytyny : pidruchnyk / V. M. Synov, M. P. Matvieieva, O. P. Khokhlina. – K. : Znannia, 2008. – 359 s.

O.M. Verzhlykhovska. Features of the development and education of mentally retarded children in the family. Theoretical and experimental bases of mental and physical development and education of mentally retarded children in the family are analyzed in the article. In particular, the author draws your attention to the characteristics, nature, analysis and content of the issue of family education of this category of children. General didactic principles and methods of education of children with typical development in families that are relied in the basis of family education

of children with mental retardation are clearly identified and described in the article. It should be noted that the psycho-physical development of mentally retarded children goes by similar laws that are characteristic for normally developed children, but it is peculiar as that is indicated by clinic, etiology and pathogenesis of this disorder, namely the presence of diffusion abnormalities in the cerebral cortex of mentally retarded children leads to deviations in their cognitive performance and activity, and further to infringements in the development of higher mental functions, emotional and volitional and personal areas that parents need to consider in the process of education. The author has found that the study of this problem requires analysis of the following: clinical and physiological features of the development of mentally retarded children and their parents considering such features in the process of family education; features of physical, intellectual, moral and national education of such category of children in families; development of their speech; adaptation and social problems which arise during the process of development and education; features of the family work on development and formation of leading activities of mentally retarded children; interaction between schools and families in the education of this category of children and training of remedial teachers to work with their parents; specifics of use of innovative technologies for remedial training and education when dealing with mentally retarded children.

Key words: development of mentally retarded children, etiology and pathogenesis of mental retardation, typical development, family education of mentally retarded children, family education parameters, conditions of family education.

Received February 11, 2016

Revised March 28, 2016

Accepted April 20, 2016